

3. Lapse arenevate võimete põhimõte

LÕK-i artiklis 5 on sätestatud lapse arenevate võimete põhimõte:

„Osalisriigid austavad vanemate, või kus see on kohaldatav vastavalt kohalikele tavadele, ka laiendatud perekonna või kogukonna liikmete, seaduslike hooldajate või teiste lapse eest seaduslikult vastutavate isikute vastutust, õigusi ja kohustusi, et tagada lapsele kohane suunamine ja juhendamine, mis on kooskõlas lapse arenevate võimetega ning käesolevas konventsioonis tunnustatud õigustega.“[1](#)

See põhimõte on toonud kaasa suure muudatuse lapse, vanema ja riigi vahelistes õigussuhetes.[2](#) Nimelt ei olnud enne LÕK-i vastuvõtmist (1989) mainitud lapse arenevate võimete põhimõtet üheski rahvusvahelises inimõiguskonventsioonis.[3](#) Kui varem käsitati last peamiselt kaitset ja hoolt vajavana ning eeldati, et oma ebaküpsuse ja täiskasvanutest sõltuvuse tõttu ei ole ta võimeline ise oma õigusi teostama, siis arenevate võimete põhimõte muutis seda arusaama. LÕK-is käsitatakse last samal ajal nii erilist kaitset ja hoolitsust vajavana kui ka võimelisena ise oma elu puudutavas kaasa rääkima. Neid esmapilgul vastandlikena tunduda võivaid eeldusi aitabki ühte sobitada lapse arenevate võimete põhimõte.

Lapse arenevate võimete põhimõtte alusel nähakse lapse küpsemise protsessi kui uute teadmiste, oskuste, kogemuste ja arusaamade pidevat omandamist. Seejuures saab laps küpsemaks saades teadlikumaks ka oma õigustest ja muutub võimelisemaks neid ise teostama.[4](#) Põhimõte kohustab vanemaid ja teisi otsustajaid pidevalt kohandama seda, mil määral nad last juhendavad ja suunavad.[5](#)

Kuigi vanematel on lapse kasvatamisel ja suunamisel suur otsustusvabadus, on LÕK-i artiklis 5 kirjutatud vanematele ette, et seda tuleb teha kõiki LÕK-is sätestatud lapse õigusi austades. Näiteks ei tohi vanemad jätta last ilma arstiabist, viidates oma usulistele tõekspidamistele, ja last ei ole lubatud kehaliselt karistada isegi siis, kui vanema arvates on see vajalik kasvatusmeetod. Keelatud on moonutada tüdrukute suguelundeid ja diskrimineerida lapsi nende soo või puude alusel. Samuti peab lapsi suunama sellisel viisil, mis aitab kaasa nende iseseisva otsustus- ja vastutusvõime arenemisele.

Arenevate võimete põhimõtte idee ei ole lükata kogu vastutust lapse elu puudutavate otsuste eest täiskasvanutelt lapsele endale. Last ei tohi panna vastutama otsuste eest, mille tegemiseks ei ole ta veel piisavalt küps.[6](#) Eesmärk on hoopis järk-järgult suurendada lapse elu puudutavate otsuste tegemisel tema osalust ja vastutust.

Kohustust arvestada lapse arenevate võimetega saab vaadata ka kui vanemate ja riigi kohustust kaitsta last olukordades, kus tema arengutase ei võimalda tal veel endal oma elu üle otsustada ning oma valiku eest vastutada. Sellises olukorras on lapse jaoks parima lahenduse leidmine nende täiskasvanute kohustus, kes tema eest vastutavad. Selle põhimõtte lisamisega LÕK-i soovisid koostajad suunata otsima igas olukorras mõistlikku tasakaalu vanemliku suunamise ja lapse iseotsustusõiguse vahel.[7](#)

Lapse õiguste komitee ei ole nimetatud arenevate võimete põhimõtet LÕK-i üldpõhimõtteks[8](#) , kuid on sellele põhimõttele viidanud paljudes üldkommentaaries, raportites ja muudes dokumentides ning toonitanud selle põhimõtte tähtsust LÕK-i kõigi teiste artiklite rakendamisel. Komitee on seda põhimõtet tõlgendanud kui 1) lapse õiguste teostamist toetavat (laiendavat) põhimõtet (*enabling principle*), 2) teiste LÕK-i sätete rakendamise tõlgendamise reeglit (*interpretative principle*) ja 3) riikide poliitikaid suunavat põhimõtet (*policy principle*).

1. Komitee on rõhutanud, et lapse arenevate võimete põhimõtet ei tohi kasutada õigustusena laste eiramiseks või nende arvamuse kuulamata jätmiseks. Vastupidi, kõigil lastel on õigus osaleda oma elu puudutavate otsuste tegemises. Vanemaks ja küpsemaks saades lapse iseotsustusõigus, vabadus ja vastutus suurenevad.
2. Komitee on viidanud lapse arenevate võimete põhimõttele teiste LÕK-is sätestatud õiguste sisu tõlgendades . Näiteks terviseõiguse puhul tõstab komitee esile lapse õigust konfidentsiaalsele nõustamisele ja kaalutusvõimelise lapse õigusele anda raviks või protseduuriks ise nõusolek[9](#) ning haridusõiguse puhul seab komitee hariduse üheks eesmärgiks toetada lapse iseseisvumist ning tema vastutus- ja otsustusvõime arengut.[10](#)
3. Komitee on andnud riikidele soovitusi väga erinevate poliitikate muutmiseks või täiendamiseks, lähtudes lapse arenevate võimete põhimõttest. Peale juba mainitud tervise- ja hariduspoliitika on komitee lapse arenevate võimete põhimõttele viidanud ka seoses põlisrahvaste õigustega, lapse õigusega mängule jm.[11](#)

Komitee on märkinud, et kuigi nooremad lapsed vajavad üldjuhul rohkem juhendamist kui vanemad lapsed, tuleb arvestada, et ka samas vanuses laste võimed võivad olla väga erinevad.[12](#) Seega tuleb pidada lapse arenevate võimete põhimõtet rakendades silmas, et kõik lapsed ei arene ühtmoodi ega saavuta kaalutlusvõimet samal ajal. Lapse võimekus ise otsustada sõltub suurel määral tema elukogemusest ning elu- ja kultuurikeskkonnast, kus ta kasvab.[13](#)

Lapse võimekus ise otsustada võib olla tema ees seisvate erinevate otsuste puhul erinev. Komitee on selgitanud:

„Otsides sobivat tasakaalu lapse arenevate võimete austamise ja lapse kaitsevajaduse vahel, tuleb arvestada erinevaid asjaolusid, sealhulgas seda, kui suured on otsusega kaasnevad riskid ja lapse ärakasutamisoht, milline on lapse arengutase, üldine võimekus ja elukogemus. Samuti tuleb võtta arvesse, et lapse pädevus ja arusaamisvõime ei pruugi areneda kõigis valdkondades sama kiirusega.“
[14](#)

Näiteks ei pruugi olla laps, kes on valmis ise otsustama, kas ta soovib osaleda koolikeskkonna turvalisust puudutavas uuringus, piisavalt kaalutlusvõimeline, et ise otsustada ravimiuuringus osalemise üle.

Eeltoodud põhjustel ei ole õige reguleerida lapse kaalutlusvõimet kõigis küsimustes jäigalt tema vanuse alusel. Ka lapse õiguste komitee on kriipsutanud alla, et lähtuda tuleks lapse küpsusest kindlas küsimuses, mitte kehtestada vanusepiire.[15](#)

Siiski on kiitnud komitee vanusepiiri seadmise heaks juhul, kui see tagab lapse õiguste parema kaitse. Näiteks nõuab komitee, et osalisriigid kehtestaksid piiri, millest nooremaid lapsi ei saa võtta kriminaalvastutusele; seksuaalse enesemääramise vanusepiiri; vanusepiiri, millest nooremaid ei võeta sõjaväkke; vanusepiiri, millest noorematega ei või sõlmida töölepingut, ning vanusepiiri, millest noorematel ei ole lubatud abielluda.[16](#)

Vanusepiire seades ei tohi lapsi diskrimineerida soo ega ühegi muu tunnuse alusel. Näiteks ei ole lubatud kehtestada poistele ja tüdrukutele erinevat vanusepiiri abiellumiseks või seksuaalseks enesemääramiseks.[17](#) Vanusepiiride seadmine on põhjendatud eelkõige sellistes valdkondades, kus iga lapse kaalutlusvõime hindamine oleks riigile ebaproportsionaalselt tülikas. Näiteks oleks ilmselgelt ebaproportsionaalne nõuda iga lapse küpsuse hindamist selleks, et otsustada, millal ta on valmis tarbima alkoholi või tubakatooteid, juhtima autot või alustama tööelu.

Valdkondades, kus vanusepiiri ei ole kehtestatud või kus see on küll kehtestatud, kuid sellest on lubatud põhjendatud erandid, tuleb paratamatult anda hinnang konkreetse lapse küpsusele konkreetse otsuse vastuvõtmisel. Selliseid olukordi tuleb ette näiteks meditsiinis, kui arst või muu tervishoiutöötaja peab hindama, kas laps on piisavalt kaalutlusvõimeline, et anda teavitatud nõusolek raviks või meditsiiniprotseduuriks.[18](#)

Sellises olukorras võiks laste kaalutlusvõimet hinnates rakendada samasuguseid kriteeriume nagu täiskasvanute puhul. Kui lapse kaalutlusvõime on sellisel tasemel, et samasuguse kaalutlusvõimega täiskasvanu tohiks selle otsuse ise vastu võtta (nt anda raviks nõusoleku), siis peaks ses olukorras aktsepteerima ka lapse õigust ise otsustada. Kui laps on piisavalt kaalutlusvõimeline, et võtta oma elu puudutav otsus ise vastu, ei oleks õige teda üksnes vanuse alusel diskrimineerida ja keelata tal ise otsustada.[19](#) On erandlikke olukordi, kus riikidel ja asjatundjatel puudub lapse iseotsustusõiguse rakendamises üksmeel, nii on see näiteks eutanaasia ning lapse õiguse puhul keelduda elupäästvast ravist.[20](#)

- [1](#)Lapse arenevate võimetega arvestamise kohustus on sätestatud ka LÕK-i art-s 14 ja seostub LÕK-i art-s 12 sätestatud lapse õigusega olla ära kuulatud.
- [2](#)Vt Holmberg, B., Himes, J. Parental Rights and Responsibilities. – Petren, A., Himes, J. (toim). Children's Rights: Turning principles into practice. Radda Barnen/UNICEF 2000; Tobin, J., Varadan, S. Article 5. The Right to Parental Direction and Guidance Consistent with the Child`s Evolving Capacities. – Tobin, J. (toim). The UN Convention on the Rights of the Child. A commentary. Oxford University Press 2019, lk 161.
- [3](#)Lansdown, G. The Evolving Capacities of the Child. Innocenti Research Centre, UNICEF 2005, lk 3; Tobin, J., Varadan, S. Article 5. The Right to Parental Direction and Guidance Consistent with the Child`s Evolving Capacities. 2019, lk 159.
- [4](#)CRC Committee General Comment No 4: Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child (UN Doc CRC/GC/2003/4) (2003), p-d 1, 7.
- [5](#)CRC Committee General Comment No 7: Implementing child rights in early childhood, p 17; Tobin, J. Fixed Concepts but Changing Conceptions: Understanding the Relationship Between Children and Parents Under the CRC. – Ruck, M., Peterson-Badali, M., Freeman, M. (toim). Handbook of Children`s Rights: Global and Multidisciplinary Perspectives. Taylor and Frances 2016, lk 53.

- [6](#)Lansdown, G. The Evolving Capacities of the Child. Innocenti Research Centre, UNICEF 2005, lk 4.
- [7](#)Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Legislative History of the Convention on the Rights of the Child. United Nations 2007, lk 360.
- [8](#)CRC Committee „General Guidelines for Periodic Reports (1996) UN Doc CRC/C/58, p-d 9, 25–47.
- [9](#)CRC Committee General Comment No 15: on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art 24) (UN Doc CRC/C/GC/15), p 21.
- [10](#)CRC Committee General Comment No. 1: article 29 (1) the aims of education, p-d 1, 12.
- [11](#)Tobin, J., Varadan, S. Article 5. The Right to Parental Direction and Guidance Consistent with the Child`s Evolving Capacities, lk 178–182.
- [12](#)CRC Committee General Comment No 7: Implementing child rights in early childhood, p 17.
- [13](#)Lansdown, lk 9–13.
- [14](#)CRC Committee General Comment No. 20: on the implementation of the rights of the child during adolescence, p 20.
- [15](#)CRC Committee General Comment No 12: the rights of the child to be heard, p 21; Hodgkin, Newell, lk 155. Alaealise küpsuse hindamist eeldab ka Eesti põhiseadus. Lapse põhiõiguste teostamise ulatus sõltub ennekõike konkreetse põhiõiguse laadist ja lapse arengutasemest. Seega on lapsel põhiõigused (nagu inimõigusedki) juba alates sünnist, kuid kaalutlusvõimest sõltub, mil määral saab noor inimene oma õigusi ise teostada. Albi, K. Paragrahv 9. – Madise, Ü. et al. (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne, p 4.
- [16](#)CRC Committee General Comment No 4: Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, p-d 9, 12, 16, 33; CRC Committee General Comment No 3: HIV/AIDS and the rights of the child p-d 23–24, 29.
- [17](#)Hodgkin, Newell, lk 524.
- [18](#)Vt alapunkt 5.
- [19](#)Tobin, Varadan, lk 176.
- [20](#)Rahvusvahelises meditsiinieetikas ei ole ühist seisukohta olukorra kohta, kui lapspatient keeldub ravist. Euroopa Pediaatrite Ühingu eetikatöörühma seisukoha järgi „võivad lapsed keelduda ravist või protseduuridest, mis ei ole vajalikud elu päästmiseks või suure kahju ärahoidmiseks, näiteks

vereanalüüsidesest või väiksematest hambaraviprotseduuridest. Tuleb püüda last veenda, et protseduur on tema parimates huvides, kuid üldiselt tuleks protseduur edasi lükata seni, kuni laps on valmis sellega nõustuma. Kui ravi on vajalik, et päästa elu või hoida ära kahju, peab arst tegutsema lapse parimates huvides“. De Lourdes Levy, M., Larcher, V., Kurx, R. Informed consent/assent in children. Statement of the Ethics Working Group of the Confederation of European Specialists in Paediatrics. – European Journal of Pediatrics 2003/162, lk 629–633; vaata ka alap 2.3.